

dr. Lányi Gábor egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem), dr. Visky S. Béla egyetemi tanár (KPTI) voltak.

Mintán Kállai Benedek bemutatta doktori dolgozatát, a disputa rendjén pedig megválaszolta az opponensek által feltett kérdéseket, és megvédte téziseit, a bizottság summa cum laude minősítéssel ítélte oda számára a doktori címet.

A továbbiakban a doktori dolgozat összefoglalását közöljük.

Kállai Benedek: *Vásárhelyi János élete és munkássága.*

Összefoglalás

I. A dolgozat tárgya: Vásárhelyi János élete és munkássága

Vásárhelyi János (1888–1960) személye körül több anekdota is kering a református egyházi berkekben, ennek ellenére az Erdélyi Református Egyházkerület egyik méltatlanul elfeledett püspöke. A köztudatban szolgálatának utolsó évtizede kapcsán jelenik meg a neve, de többnyire abban az egyoldalúan negatív megítélésben, hogy „kommunista püspök” volt. Mindeddig nem született olyan átfogó és tudományos igényű munka, amely teljes egészében bemutatná életét és egyházkormányzói tevékenységét. Leginkább évfordulókhoz kötődően emlékeztek meg róla a *Református Szemle* hasábjain megjelent cikkekben, tanulmányokban. Behatóbban Csalóka Ernő írt róla mesteri dolgozatában. Viszont ezek a munkák nem nyújtanak teljes képet Vásárhelyi Jánosról, már csak azért sem, mert teljes levelezése, önéletrajzírása és a Szekuritáté (románul: Departamentul Securităţii Statului; azaz Állambiztonsági Osztály) levéltárának anyaga sincs feldolgozva bennük, pedig ezek nélkül személyét és munkásságát nem lehet megérteni és teljességében szemlélni. Dolgozatomban a rendelkezésre álló valamennyi forrást megvizsgálva igyekeztem valós képet rajzolni Vásárhelyi János személyéről és munkásságáról.

II. A vizsgálat módszere

A kutatás során a tőle olvasni elv alapján elsődleges forrásként Vásárhelyi János önéletrajzírása és az 1936 és 1960 közötti időszakból fennmaradt, rendkívül gazdag levelezése szolgált. Emellett jelentős forrásértéke van a *Református Szemle*-ben megjelent számos cikkének, valamint saját kiadványainak is. A róla olvasni elv alapján másodlagos forrásként dolgoztam fel a beszercei, dési és kolozsvári egyházközség presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyveit, valamint az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának jegyzőkönyveit. Értékes forrásanyagnak bizonyultak a Szekuritáté levéltárának vonatkozó dokumentumai, a kortársak visszaemlékezései, a folyóiratok róla közölt írásai, valamint az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* sorozatban közölt, a korszakra vonatkozó tanulmányok

stb. Az értekezés szövegébe beemelt idézeteket eredeti formájukban közöltem: az adott kor nyelvhasználatának hiteles megőrzése érdekében nem igazítottam azokat a mai helyesírási szabályokhoz.

Már a kutatás kezdeti szakaszában egyértelművé vált, hogy Vásárhelyi János életútját tematikusan, jól elkülöníthető fejezetekben szükséges feldolgozni. Már a kezdetektől önálló egységként kezeltem Vásárhelyi János származását, tanulmányait, gyülekezeti, esperesi, főjegyzői és püspöki szolgálatát, valamint teológiai munkásságát. A kutatás előrehaladtával a szerkezet a belmisszióról és a közéleti szerepvállalásáról szóló fejezetekkel bővült. Ennek megfelelően végeztem el a levéltári anyagok, az önéletrajza, valamint a folyóiratokban megjelent cikkek és egyéb források tanulmányozását, jegyzetelését, majd a meghatározott témakörök szerinti rendszerezését és alfejezetekre bontását. A munka során a történeti (historiográfiai) és életrajzi (biografikus) kutatási módszereket alkalmaztam. Minden fejezetet világos és megalapozott következtetések megfogalmazásával zártam le.

III. A dolgozat gondolatmenete, felépítése

A dolgozat szerkezetét tekintve a következő főbb fejezetekre tagolódik: a bevezetésben a kutatás háttérét, célkitűzéseit és módszertani kereteit ismertettem, valamint rövid életrajzi áttekintést adtam Vásárhelyi János életéről, vagyis ezzel megalapoztam a részletekbe menő feldolgozást. Ezt követi a kortörténeti áttekintés, amely bemutatja az adott kor társadalmi, politikai, egyházi és teológiai kontextusát, amelyben Vásárhelyi János élt és szolgált. A dolgozat további fejezeteiben tárgyaltam Vásárhelyi János származását és családi háttérét, tanulmányait, gyülekezeti szolgálatát, belmissziói szerepvállalását, teológusi és közéleti tevékenységét, valamint esperesi, főjegyzői és püspöki szolgálatát. Végül az összefoglalás keretében a kutatás során levont következtetések megfogalmazásával zártam az értekezést, különös tekintettel Vásárhelyi János életművének értékelésére és jelentőségének meghatározására az Erdélyi Református Egyházkerület 20. századi történetére vonatkozóan.

Vásárhelyi János 1888-ban született, 1910-ben kezdte lelkészi szolgálatát, majd 1936-tól 1960-ban bekövetkezett haláláig püspökként vezette az Erdélyi Református Egyházkerületet. Ebből kifolyólag a *Kortörténeti áttekintés* című fejezetben négy államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia, a két világháború közötti Román Királyság, a Horthy Miklós vezette Magyar Királyság és a II. világháború utáni Román Népköztársaság politikai, társadalmi és egyházi berendezkedését kellett bemutatnom. Mind a négy bemutatásnál tárgyaltam az állami berendezkedést, a nemzetiségpolitikát, a magyar érdekképviselő helyzetét, az állam és egyház viszonyát, a református egyház helyzetét és a teológiai gondolkodás alakulását.

A Vásárhelyi János származásáról és családjáról szóló fejezetekben főképpen azoknak a személyeknek az ismertetését láttam szükségesnek, akik hatást gyakoroltak rá, s akiket ilyen szempontból ő maga is kiemelt önéletírásában: édesanyját, Rákossi Annát; anyai nagyapját, Rákossi Lajost; édesapját, Vásárhelyi Lőrincet; apai nagybátyját, Vásárhelyi Boldizsárt és feleségét, Csiki Annát.

A *Vásárhelyi János tanulmányai* című fejezetben a lukailencfalvi elemi iskolát, a Marosvásárhelyi Református Kollégiumot és az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theológiai Fakultását, tehát azokat a tanintézményeket és az azokban megvalósuló oktatói-nevelői munkát ismertettem, amelyekben Vásárhelyi János nevelkedett. Ugyanakkor kitértem személyiségének már ekkor megmutatkozó vonásaira, és részletesen tárgyaltam külföldi tanulmányútját, amely meghatározta teológiai gondolkodásának kialakulását.

Ezt követően a *Gyülekezeti lelkészként* című fejezetben tárgyaltam monostori parochiális köri, a besztercei, a dési és a kolozsvár-alsóvárosi lelkészi szolgálatát, amelyben bemutattam szolgálati célkitűzéseit, egyházépítői és szervezői tevékenységét, megvalósításait, sikereit stb.

A következő egységben Vásárhelyi János belmisszióban betöltött szerepét ismertettem. Itt külön kitértem mindegyik missziói ágazatra. Tárgyaltam a vasárnapi iskolák, az ifjúsági munka, a leányszövetség, a nőszövetség, a férfiszövetség, a diakonisszaképzés és szeretetszolgálat, a szórványgondozás, a külmisszió és az iratmisszió területén végzett szolgálatát, továbbá ismertettem, hogy milyen szerepet szánt a belmisszióban a presbitereknek, a lelkészeknek és a lelkészfeleségeknek. Felsoroltam azokat az átfogó intézkedéseket is, amelyeket már püspökként hozott a belmisszió előmozdításáért.

Ezt követően Vásárhelyi Jánost mint teológust mutattam be. Kitértem igehirdetésére, a hitvallásokról és az imádságról alkotott felfogására, pásztori-lelkigondozói karakterére, a szociális kérdésről, a szeretetszolgálatról és az ökumenéről alkotott nézeteire. Ismertettem egyházi írói tevékenységét, és külön kiemelttem a *Református ágendáskönyv* (1950) és *A Romániai Református Egyház Statútum* (1949) megalkotásában vállalt szerepét. Végül tárgyaltam teológiai gondolkodásának kialakulását és letisztulását.

Közéleti szerepvállalását politikai és szabadkőműves tevékenységén, a diplomáciában elért eredményein és a nemzetiségekhez fűződő viszonyán keresztül mutattam be, majd esperesi működése rendjén az iskolaharcban, főjegyzői szolgálata rendjén pedig a kongruaharcban vállalt szerepét ismertettem.

Püspöki szolgálatát a történelemi választóvonalak által kijelölt korszakok szerint tárgyaltam. Az első szakasz Nagy-Románia időszakára esett (1936–1940), a második a Magyar Királyság fennhatóságának éveire (1940–1944), míg a harmadik, amelyet két részletben ismertettem, a második világháborút követő átmeneti időszakra, valamint a Román Népköztársaság idejére esett (1944–1960). Vé-

gúl egy önálló alfejezetben mutattam be Vásárhelyi János egyházkormányzati tevékenységét.

A kutatás eredményeit külön fejezetben foglaltam össze, ezt követően pedig listáztam Vásárhelyi János irodalmi és teológiai munkásságát.

IV. Tézisek: összefoglalás és következtetések

1. Vásárhelyi János talán az összes erdélyi református püspök közül a legnehezebb, a hatalmi és társadalmi változások által leginkább meghatározott korszakban töltötte be püspöki tisztségét. Már a két világháború közötti időszakban is helyt kellett állnia a Román Királyság nacionalista-soviniszta légkörében, amikor az iskolaharc, a kongruaügy és a belmisszió állami akadályoztatása mindennapos valóság volt. A második világháború éveiben, a magyar közigazgatás idején új kihívásokkal kellett szembenéznie: a háború viszontagságaival, a szórványkérdés kiújulásával, a frontátvonulással és azzal az addig példátlan helyzettel, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület területe két ország fennhatósága alá került. A világháborút követően kiépülő kommunista diktatúra pedig addig sosem látott próbatételt jelentett. Az államhatalom nyíltan törekedett az egyházak ellehetetlenítésére és felszámolására, s így rendkívül nehéz volt megtalálni a kommunista hatalommal való együttélés módját, vagyis azt a *modus vivendit*, amelyben legalább részleges formában fenn lehet tartani az egyházi szolgáltatokat, és biztosítani lehet a keresztyén közösség túlélését.

2. Vásárhelyi János személyiségének kiformalódásában és teológiai gondolkodásának alakulásában családi háttere játszott meghatározó szerepet. Imaélete édesanyja hatására formálódott ki. Édesapjától tanulta meg az igehirdetés komolyan vételét, valamint a különböző felekezetek és nemzetiségek közötti békés együttélés fontosságát. Anyai nagyapja, apja és nagybátyja puritán életvitele és a szegények iránti elkötelezettsége mély nyomot hagyott benne. Ez a szociális érzékenység lett későbbi lelkipásztori és püspöki szolgálatának is meghatározó vonásává. Apai nagybátyja egyrészt pályaválasztásában, másrészt egyházi és közéleti szerepvállalásában is meghatározó tekintély volt Vásárhelyi János számára. Felesége az egyik legfontosabb támasza lett. Számára a köz szolgálatra mindig elsőbbséget élvezett a magánélettel szemben. A magánéletet alárendelte az egyház és a közösség ügyének. Ezt csak úgy tudta megvalósítani, hogy felesége hűséges segítőtársként állt mellette, vállalta a háztartás vezetését, a gyermeknevelés terhét, hogy férje minden erejét és idejét a lelkeszi szolgálatnak szentelhesse. Ennek legjellemzőbb időszaka főjegyzői szolgálatra volt, amikor alig maradt ideje a magánéletre. Felesége háttértámogatása nélkül aligha lett volna képes ilyen mértékben elmélyülni a lelkeszi szolgálatban, a közéleti szerepvállalásban, és valószínűleg nem lett volna ennyire termékeny egyházi íróvá sem.

3. Vásárhelyi János már tanulmányai alatt bekapcsolódott a belmissziói mozgalomba, és már diákként is megmutatkoztak vezetői képességei, valamint írói hajlama. Teológiai gondolkodásának kifformálódására azonban a külföldi tanulmányúton ért hatások bizonyultak meghatározónak. Ernst von Dryander (1843–1922) és Gustav Benz (1866–1937) hatására ismerte fel az igehirdetés időszerűségének és aktualizáló jellegének jelentőségét. Ugyancsak Dryandertől tanulta meg a lelkigondozás és családlátogatás fontosságát. Bázelen a belmisszió szervezési és gyakorlati módszereivel ismerkedett meg, Jénában pedig a szociális kérdés és az egyház kapcsolatának elemzéséből vont le saját maga számára később is irányadó következtetéseket. A Csűrös Istvánnal folytatott mélyreható beszélgetések megerősítették benne a Szentírás központi szerepét a lelkipásztori szolgálatban, és megingatták liberális teológiai gondolkodását. Jelentős hatást gyakorolt rá Goethe életfilozófiája, amely a magasabb lelki élet kiművelését és a hivatásból fakadó mindennapi feladatok lelkiismeretes végzését tette alapvető követelménnyé számára. A tanulmányúton szerzett élmények és tapasztalatok mind hatást gyakoroltak életfelfogására és teológiai gondolkodására.

4. Vásárhelyi János korának legkiválóbb lelkipásztorai közé tartozott. Szolgálatát mindegyik gyülekezetben odaadóan, lelkiismeretesen és szorgalmasan végezte. Az igehirdetésekre komolyan felkészült, a belmissziót a legelsőik között indította be gyülekezeteiben. Egyházi épületeket építtetett és újíttatott fel. A kor szükségleteit felismerve Désen és Kolozsváron is megszervezte a külvárosi hívek gondozását. Felkarolta a gyülekezetek rászoruló tagjait, írói tevékenysége által pedig egységes közszellemet igyekezett kialakítani a gyülekezetekben.

5. Vásárhelyi János meghatározó szerepet töltött be az erdélyi belmisszió kibontakoztatásában. Mint gyülekezeti lelkész a belmisszió minden munkaterületén tevékenykedett. Beindította a vasárnapi iskolát, az ifjúsági munkát, a nőszövetséget, a férfiszövetséget, hirdette a presbiterek, lelkészek és lelkészfeleségek meghatározó szerepét a gyülekezetépítésben, támogatta a diakonisszaképzést, a szórványmunkát és a külmissziót. Egyházi vezetőként minden lehetséges eszközzel támogatta a belmisszió kibontakozását. Az iratmissziót felhasználta arra, hogy a hívek között missziói lelkületet alakítson ki. Elkészítette a nőszövetség, a férfiszövetség, a fiú- és leányszövetség alapszabályzatát, s mindezek mellett ő volt az, aki leginkább törekedett arra – ebben viszont véleménye eltért az Imre Lajosétól –, hogy a belmissziót az egyházkerület szervezetébe építsék be, mivel felismerte, hogy amennyiben a hivatalos egyház és a misszió külön utakon jár, az az egyházkerület vesztét fogja okozni. Egyrészt az ő érdeme, hogy Erdélyben nem alakult egy hivatalos és egy attól elkülönülő, azzal szemben álló missziói egyház. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy Vásárhelyi János tevékenysége nélkül az erdélyi belmisszió szerényebb eredményeket ért volna el.

6. Vásárhelyi János teológiai gondolkodása a liberális teológia talajáról jutott el a belmisszió és az általa ortodox kálvinizmusnak nevezett felfogáshoz, amelyben Karl Barth, Eduard Thurneysen és Emil Brunner hatására az újreformátori igeteológia, Erdős József hatására pedig az erőteljes hitvallási meghatározottság ötvöződött a Krisztus és az emberek iránti szeretet erőteljes hangsúlyozásával. Különös hangsúlyt fektetett a lelkigondozásra, a családlátogatásra és a szeretetszolgálat gyakorlására, és elengedhetetlennek tartotta az egyház lelki életének megújítását. Meggyőződéses híve volt az ökumenikus párbeszédnek.

Egyházi íróként korának egyik legtermékenyebb református lelkésze volt. A teológiát rendszerben látta, és teljes egészében feltárta annak gyakorlati vonatkozásait is. Figyelme kiterjedt a keresztyén élet minden vonatkozására, és azokat kivétel nélkül tárgyalta írásaiban. Egyházi íróként gazdag ima- és prédikációirodalmat hagyott hátra, ugyanakkor érdeklődése túlmutatott a szűkebben vett dogmatikai kérdéseken. Nevéhez fűződik két korszakos jelentőségű munka kidolgozása: az 1949-ben jóváhagyott *A Romániai Református Egyház Statútum*, amellyel jogilag új alapokra helyezte a református egyház működését a megváltozott történelmi körülmények között; és az 1950-es *Református ágendáskönyv* (1950), amellyel pontot tett az évtizedek óta húzódó liturgiai reformra. Írói tevékenységében hiúsága is megmutatkozott, ugyanis a kommunizmus évei alatt az egyházkerület szinte kizárólag csak az ő műveit adta ki.

7. Vásárhelyi János munkásságának egyik meghatározó területe az élénk közéleti szerepvállalás volt. Akárcsak Baltázár Dezső püspök, mindenütt megjelent, és mindenütt munkálkodott, ahol lehetőséget látott egyháza és népe érdekeinek érvényesítésére. Ennek szellemében vállalt városi tanácsosi tisztséget, parlamenti képviselőiséget, lett tagja a kolozsvári Unió szabadkőműves-páholynak. Politikai meggyőződését evangéliumi felfogása hatotta át. Keresztyén politikát hirdetett, amelyen Jézus Krisztus parancsolatainak közéletben való érvényesítését értette. Hitéből fakadó politikai gondolkodása elutasította a szélsőségeket, legyenek azok akár jobboldali, akár baloldali ideológiák. Kiváló diplomáciai érzékkel és kapcsolatteremtő képességgel rendelkezett, és ezt következetesen az egyház javára tudta kamatoztatni. E tulajdonságai különösen értékesé váltak a politikai és társadalmi változások viharos időszakáiban, amikor az egyház érdekeinek képviselése és védelme különös bölcsességet és körültekintést igényelt.

8. Vásárhelyi Jánost püspöki szolgálata során a körülményekkel való számolás, a tapogatózó járás, az óvatosság, a finom diplomáciai érzék és a jó szervezés jellemezte. Bátor, helytálló, sohasem csüggedő püspököknek bizonyult. Küzdött az egyházi iskolákért és az egyház lelki megújulásáért. Megőrizte az egyház belső lelki életét a korszak politikai áramlatainak befolyásától. Kolozsvárt megmentette

az ostrom borzalmaitól, helytállt a frontátvonulás alatt, és vezényelte az újramezítést. Bölcsen kezelte az elmenekült lelkészek ügyét. Diplomáciájának és kapcsolatainak köszönhetően el tudta érni, hogy a dél-erdélyi egyháztest visszatérhessen a kolozsvári püspöki hivatal vezetése alá, és hogy a kommunista diktatúra első felében a református egyházat kevésbé érje üldözés.

Vásárhelyi János egyházkormányzati vezetésében a realista szemlélet érvényesült. Döntései meghozatalában nem az idealizmus vezette, hanem a lehetőségek bölcs mérlegelése és a megvalósítható célok keresése. Ez a gondolkodásmód Bánffy Dezső hatására alakult ki benne. Vezetési gyakorlatában Tolnai István udvari prédikátor tanítását is felismerhetjük, ugyanis döntéseit az óvatosság jellemezte, kerülte a vakmerő és meggondolatlan lépéseket. Magatartása összhangban állt Reményik Sándor híressé vált „ahogy lehet”, vagyis a körülményekhez igazodva gondolatával, de az elvi kereteket megőrizve próbált szolgálni. Egyik politikai rendszerrel sem helyezkedett szembe nyíltan, viszont mindvégig Krisztus szolgája maradt, és következetesen munkálta a református egyház javát. A kommunista diktatúra idején sem lett a hatalom kiszolgálójává. Nem helyezkedett szembe nyíltan a rendszerrel, de ennek ellenére sem volt vörös püspök, sem pedig áruló. Mindvégig azért küzdött, hogy megakadályozza a kommunista hatalom embereinek egyházi térnyerését, a vezetői tisztségek elfoglalását. Mindent megtett annak érdekében, hogy kivédje azokat a rendeleteket és intézkedéseket, ame-

Balról jobbra: Lészai Lehel, Lányi Gábor, Kállai Benedek, Kolumbán Vilmos József, Buzogány Dezső és Visky S. Béla

lyek az egyház működésének ellehetetlenítésére irányultak. Ugyanakkor számolt a lelkészi kar és a lelkészcsaládok kiszolgáltatott helyzetével, és ezért került a nyílt szembefordulást. Inkább a háttérben és a diplomácia eszközeivel próbált eredményeket elérni. A kommunizmus éveiben világosan kirajzolódik kétféle magatartásformája: a nyilvánosság előtt nem helyezkedett szembe a rendszerrel, viszont bizalmas körökben egyértelműen elítélte azt. A Szekuritáté irattárában fennmaradt, személyére vonatkozó dokumentumok egyértelműen cáfolják az őt ért vádakat, miszerint kommunista és a rendszert kiszolgáló püspök lett volna.

9. Vásárhelyi János elsősorban a lelkészi kar és az esperesek támogatására alapozta egyházkormányzatát. Kevésbé bízott a politikai kötődésű főgondnokokban. A laikus vezetők iránt érzett bizalmatlanságát tovább növelte a liturgiai reform első kudarca és a kommunista rendszer bizalmatlan légköre. Mindezek ellenére püspöki szolgálatát törvényes és jogilag megalapozott keretek között végezte. Viszont a kommunista diktatúra éveiben felerősödött benne az episzkopalizmus, az egyházvezetési hatalom központosításának tendenciája. Ebben valószínűleg az adott politikai rendszer bizalmatlan és nyomásgyakorló légköre, valamint idős kora is szerepet játszhatott.

10. Összegzőként megállapíthatjuk, hogy Vásárhelyi János az erdélyi református egyház történetének egyik legkiemelkedőbb püspöke volt. Az egyház sokat köszönhet neki. A belmissziói munka felkarolásával és a teológiai gondolkodás újreformátori irányba való terelésével jelentős mértékben hozzájárult az egyházi élet megújulásához és felvirágzásához. A 20. század történelmi viharai-
ban, a politikai, társadalmi és egyházpolitikai változások közepette Vásárhelyi János bátran és hűséggel helytállt. A legnehezebb időszakokban is bölcsen és körültekintően irányította az egyházkerületet, személye és tekintélye pedig sokak számára védelmet és megtartó erőt jelentett az üldözések idején. Életére és szolgálatára maradéktalanul érvényesek Vadady Károly marosi főgondnok részvét-nyilvánító levelének szavai:

„Egyházunk eme kimagasló vezéralakja oly időben volt egyházkerületünk élén, amikor a vezetés igen gondos körültekintést, nagyfokú bölcsességet, előrelátást és figyelmet követelt meg, és ezt a vezetést az elhunyt püspök urunk oly hozzáértéssel oldotta meg, amilyennel csak egy hosszú tapasztalattal rendelkező, jól felkészült vezető férfi bírhat.”*

Kállai Benedek

* EREL-PüspökLvt, 10/1960. december 14. Vásárhelyi János püspök elhunytáról. Vadady Károly marosi egyházmegye gondnokának részvétlétvirata az Igazgatótanácshoz.